

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА ДЕСНИТЕ АВТОРИТАРНИ ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ 20 - 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Георги Якимов

С приемането на т. нар. Мушанов закон през 1909 г.¹ българската образователна система навлиза в нов период на развитието си. Законодателният акт обединява удачно принципите централизма и демократизма и за кратко време е подкрепен с множество правилници, които допринасят за доброто функциониране на училищната система и на редица важни културни институции². Според министър Н. Мушанов целта на основното образование е да осигурява „цялостно и хармонично развитие на българското дете, на бъдещия български гражданин ... цел, която отговаря на желанията и нуждите на целия български народ“³. Изследователите на историята на българското образование и педагогическа мисъл отбелязват с основание, че просветният закон е „победа на просветителното течение“⁴ и „безспорен връх в развитието на просветното законодателство, съчетал всичко най-добро от приемствеността и просперитета“⁵. С изменения и допълнения в продължение на десетилетия просветният закон от 1909 г. има трайно въздействие върху образователната система и осигурява нейното възходящо развитие до средата на ХХ в.⁶

Само няколко години след създаването му приложението на Мушановият закон е затормозено от трудностите породени от войните за национално обединение (1912 – 1913 г.; 1915 – 1918 г.). След втората национална катастрофа стопанската разруха,

¹ *Държавен вестник*, бр. 49, 5 март 1909. История на България, т. 8, София 1999, с. 98.

² **Крачунов, К.** Народната просвета в България. София, 1934, с. 19 – 20.

³ Реч на г. Никола Мушанов, министър на народното просвещение по законопроекта за народното просвещение, от 22 ноември 1908. С., 1908, с. 43.

⁴ **Алексиев, Н.** Нашата училищна политика. София, 1912, с. 255.

⁵ **Колев, Й.** Европейският идеал в просветната политика на България 1878 – 1944. Благоевград, 2004, с. 118.

⁶ **Манафова, Райна.** Просветната политика на демократическото правителство (1908 – 1911) – *Известия на института по история*, 24, 1979, с. 149 – 150.

социалните проблеми и политическите сътресения се отразяват още по-неблагоприятно върху българското образователно дело⁷. В условията на икономически трудности, морално-психологическа криза и всеобщата стагнация следвоенните коалиционни правителства нямат много възможности, за да се погрижат за състоянието на училищната система. Въпреки това министерството на народното просвещение (МНП) полага усилия за преодоляване на затрудненията и се опитва да възстанови нормалното функциониране на образователното дело⁸, но в условията на ограничени възможности, заради оскъдни бюджетни средства⁹.

Българската просвета в следвоенните години се оказва под въздействието на борещите се за надмощие политически алтернативи в страната – традиционната либерално-демократична, земеделската, болшевишката (комунистическата) и разноликата дясно-авторитарна на нововъзникващите антилиберални, десни, националистически и дори профашистки формации. Свързаните с тях стари и нови политически формации представят своите разбирания за развитието на родната просвета и търсят реализирането им с присъствието си във властта. Тъй като образованието е сфера на голям обществен интерес повечето от политическите партии и организации се съобразят със съществуващите просветни традиции и законодателство. Не се издигат искания за премахване на образователния закон от 1909 г. Той остава рамката, в която политическите партии предлагат определени изменения и допълнения. Единствено болшевишката алтернатива се застъпва за по-радикална промяна на българското образование, изоставяне на традиционната рамка и приема безусловно просветния модел, наложен от болшевиките в СССР.

В настоящата статия ще разгледаме възгледите на десните, националистически и авторитарни формации за реформи в българската образователна система през 20-те – 30 г. на XX век¹⁰. Ще обърнем внимание на разбиранията им за управлението на родната

⁷ Даскалов, Р. Българското общество 1878 – 1939, т. 2. Население. Общество. Култура. С., 2005, с. 375.

⁸ Крачунов, К. Народната просвета в България..., с. 53 – 58. Министърът на народното просвещение Ст. Костурков успява да издейства през 1919 г. увеличение на възнагражденията на учителите, преподавателите в университета и служителите в националните културни институти. Вж. Герасков, М. Поглед назад към един достойно изживян живот. Автобиография. София, 2016, с. 177 – 178.

⁹ Колев, В. Просветната политика на коалиционните правителства в годините на следвоенната криза (юни 1918 – октомври 1919) – „Време на отстъпки и снизхождени“ – *История*, кн. 4, 1999, с. 5 – 11.

¹⁰ Извън настоящата студия остават възгледите за българското образование на политически кръг „Звено“. Те са представени в друго наше изследване. Вж. Якимов, Г. Идеите на политически кръг „Звено“ за реформи в българското образование (1928 – 1934 г.) – Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Сборник с доклади от летния дидактически семинар в Китен в чест на 60-годишнина на проф. д-р Тодор Мишев. Анамнезис, София, 2022, с. 84 – 102.

просвета, възпитателната работа в училищата, изискванията към нивото на учители и ученици, отношението към авторитаризма, национализма, интернационализма, болшевизма, фашизма и националсоциализма. Ще отразим и кои са сходствата във възгледите на партиите и организациите стоящи в десния и националистически спектър на българската политика по отношение на бъдещето на българското образование.

След националните катастрофи на образованието се гледа като на стабилизиращ фактор за развитието на българското общество. В началото на 20-те год. на XX в. българската просвета има за задача да прокара у белязаните от войните нови поколения ценности, които да укрепят нацията, да ѝ дадат перспектива за развитие в неблагоприятната международна обстановка и изострената вътрешна обществено-политическа ситуация. Затова голямо внимание се обръща на обучението по отечествена история, родна география и гражданско учение. В училищата все повече се засилва възпитателната работа, а в програмите и учебниците проникват повече нови знания и понятия за стопанския живот (политикономия), социалната етика (добро, лично и обществено благо, егоизъм и алтруизъм, християнски морал, социален оптимизъм, социални добродетели и социални пороци)¹¹. През 20 – 30-те години на XX в. в програмите на общообразователните училища си пробиват път редица нововъведения като упражненията върху текстове от административното, трудово и друго законодателство. Влияние оказват и реформаторските педагогически идеи, тъй като те намират добра почва сред отворената към новостите българска педагогическа общност – за трудовото училище, за дидактическото художество, за гражданско възпитание, за свободно възпитание, за държавно-гражданско възпитание и др.¹² Българската просвета запазва либералния си дух, но кризата в либералната демокрация в Европа води и до проникването на радикалните възгледи и в сферата на образованието. Първоначално съществува интерес към случващото се в реформиращите се образователните системи на болшевишка Русия и фашистка Италия, но към средата на 20-те години просветният радикализъм, идващ отвън, намира повече привърженици на българска почва. Те приемат, че образователната система трябва да подготви новите граждани и изобщо индивидите като послушни елементи, които да следват тоталитарните и авторитарни идеи, партии и техните водачи

През 20 -те началото на 30-те години в политическия живот на България се появяват повече от дузина политически формации, които принадлежат към десния

¹¹ Кушева, Р. Методика на обучението по история. София, 2000, с. 36 – 37.

¹² Люлюшев, М. Колев, Й. Сачкова, Ел. Филипова, Н. Чавдарова, А. Атанасова, В. Стефанов, Ст. История на педагогиката и българското образование. София, 1998, с. 385 – 391.

политически поток. В част от тях дейно участват представители на запасното офицерство¹³. Новите политически структури еволюират под въздействието на промените в Европа, които са свързани с по-нататъшно отслабване на либералната демокрация и засилване на интереса към по-радикалните идеи и особено към авторитаризма и фашизма. В политическия живот традиционните демократични сили и техните партии са подложени на натиск от страна на сили, стремящи се към дясна или лява диктатура, отричащи стопанския и политически либерализъм, многопартийната система, демократичния конституционен ред, защитата на частната собственост, широките граждански и политически права. Моралните устои на държавата са разколебани, убита е вярата в много от духовните ценности, на които се опира обществото в предвоенните години.¹⁴ Все повече си пробиват път възгледите за „нов ред“, „нова държава“ и „ново общество“. Радикалната риторика намира почва особено в победените в Първата световна война страни, както и в онези, в които следвоенната криза протича най-тежко. България не прави изключение. Дори се наблюдава политически кипнеж, в който една след друга се появяват нови сили, които залагат на национализма, строг държавен ред, развиване у гражданите на силно чувство за дълг към държавата. Всеобщо е усещането, че старият ред трябва да се замени с нов, който ще донесе социална справедливост, социален мир, край на отровната партизанщина и ще осигури благоденствие и възраждане на нацията. Отрицанието на настоящето кара мнозина да търсят упование в светлата епоха на Българското възраждане, време на национален възход, съзидание, единство в борбата за национално признание и най-вече време на социални добродетели, заличени в следосвобожденските десетилетия от партизанщината, индивидуализма, егоизма и желанието на малцина да доминират над останалите. Други пък гледат по-назад във времето към бляскавите моменти на средновековна България, а трети търсят опора в добродетелите на древните българи от зората на българската държавност.

Възникналите след Първата световна война нови политически организации и движения обръщат поглед и върху на образователната система в страната, разгръщат своите критики за нейното състояние, дават предложения за промени и търсят възможности за прокарането им в просветната политика. Вглеждането в програмните

¹³ **Поппетров, Н.** Национално, авторитарно, дясно – към промяна. Бележки към идейното наследство на българския десен политически поток 1918 – 1944 г. (вместо предговор) – В Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи на българските авторитаристки и националистически формации. София, 2009, с.14 – 17.

¹⁴ **Малинов, Ал.** Под знака на острастени и опасни политически борби. С., 1991, с. 125 – 128. Убеден демократ бившият министър-председател описва в мемоарите си трудностите на следвоенните години и отрича идеологията и политическата практика на болшевиизма и фашизма.

документи на тези политически сили е важно, за да се очертаят намеренията им за реформи в една от най-важните за обществото области. През нея в една или друга степен на определен етап от живота си преминават почти всички българи и тяхното образование оказва влияние върху формирането им като граждани, допринася за представите им за националната принадлежност, държавността, политиката, правовия ред, права и задълженията на гражданина, лично и обществено благо, морал, социална ориентация, добродетели и пороци, както и много други знания, представи, нагласи и отношения.

Една от новите политически формации, която има осезаемо присъствие в следвоенния политически живот е Народен сговор. Комитетът възниква на 14 октомври 1921 г.¹⁵ В учредителните програмни документи създателите на тази елитарна формация се обявяват за силна и авторитетна власт, за премахване на партизанщината, намаляване на бюрокрацията в държавния апарат, налагане на цензови изисквания за чиновниците, намаляване на социалното напрежение, мерки срещу безработицата, защита на трудещите се и др. Народният сговор се противопоставя твърдо на земеделския режим и застава на безкомпромисни антикомунистически позиции. В ранното си развитие комитетът не поставя на разглеждане проблемите на духовната сфера и образованието¹⁶.

По-късно в програмата на Народния сговор са очертани намеренията за развитието на просветното дело в България. Сговористите се застъпват за „целесъобразна и ефикасна просветна и културна политика“. Според тях училищата трябва да бъдат „разсадник на здраво образование“, което да не обременява младите българи „с излишен баласт“, а да ги подготви с достатъчно знания, за да бъдат те добри граждани. Набляга се много върху ролята на училището при формирането на „обществено възпитание върху широка основа“. Подчертава се намерението училището да бъде издигнато на „една особена висота“, да стане най-важният фактор при формирането на новите поколения, за да има обществото по-добро бъдеще. За българските учители е поставено като изискване да са възпитани в духа на народа, да

¹⁵ **Георгиев, В.** Народният сговор 1921 – 1923. София, 1989, с. 38. Тази обществено-политическа и културна организация навлиза в политическия живот като елитарна структура. В нея участват изявени дейци на Обединената народно-прогресивна партия (Ат. Буров и Г. Губиделников) и Демократическата партия, но обликът на комитета се определя от безпартийни фигури – интелектуалци, запасни военни, предприемачи. Сред интелектуалците са професорите Ал. Цанков, Д. Мишайков, Т. Кулев, а сред запасните военните фигури изпъкват ген. В. Лазаров, ген. Ив. Луков, подп. К. Георгиев и майор Н. Рачев. Първоначално Народен сговор се оглавява от дипломата Д. Греков, а след убийството му начело застава проф. Ал. Цанков.

¹⁶ Пак там, с. 87.

разбират неговия живот, болки и радости. Сговористите препоръчват въвеждане в училищата на трудовия принцип и поощряване на ученическите инициативи и самодейност. За издигане на културното ниво в предимно селската среда в страната се предвиждат „народни четения“, издаването и разпространението на специална литература с „образователна и възпитателна цел“¹⁷.

В очертаните в програмата на Народния сговор намерения за просветната сфера не се срещат преки упреци към следваната от правителството на БЗНС образователна политика и проведената през 1921 г. образователна реформа. По това време в обществото съществува съгласие, че трябва да се увеличи продължителността на задължително и безплатно образование, което да обхване децата от 7 до 14 години. Формулираното в програмата на Народния сговор искане за „здро образование“, което да подготвя младите българи като добри граждани, може да се тълкува и като резервираност към просветната реформа, както и известна ревност към популярността на БЗНС в средите на селячеството и опитите на земеделския режим да просвещава и възпитава българските ученици съобразно своите виждания. По-сериозни са опасенията на сговористите към учителството, което в по-голямата си част има политически тежнения, различни от тези на новата политическа формация¹⁸. Те се застъпват за разширяване на училищата, в които се прилага трудовият принцип, съчетаването на умствените усилия с физически труд и творчество. В това време т.нар. трудови училища са широко разпространени в редица европейски страни.

В началото на 20-те г. освен Народния сговор е учреден и „Строго неутрален пленническо – заложнически съюз“¹⁹ – структура, насочена към подпомагане на бивши пленници и заложници след Първата световна война. В нея се включват офицери, подофицери и войници. Пренебрежението на земеделската власт към исканията на съюза водят до неговото трансформиране в началото на 1923 г. в „Съюз на бойците“. Все повече от членовете на организацията обръщат поглед към идеите и действията на италианските фашисти. Бившите фронтовици застават на антипартийни позиции и най-яръстните им стрели са насочени към дружбаши и комунисти, но не спестяват и

¹⁷ Програма на Народния сговор – Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи на българските авторитаристки и националистически формации. София, 2009, с. 73.

¹⁸ **Цанков, Ал.** Моето време. Мемоари. София, 2002, с. 240 – 242. Сговористкият водач твърди, че училището е най-засегнатата институция от режима на дружбашите и упреква Ст. Омарчевски, че налага политиката за единно училище от руските болшевици. Той е критичен към учителската прослойка, тъй като в нея преобладават социалдемократи. Правописната реформа пък е определена като окарикатуряване на правописа.

¹⁹ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 151.

критиките си към старите партии. Те подкрепят насилственото сваляне на БЗНС от власт и призовават за обединение на народа. Като условие за това виждат разтуряне на „враждуващите партии“²⁰.

В областта на образованието „Съюзът на българите“ се обявява за „истинска, разумна и полезна“ народна просвета. Училищата трябва да дават не само знания, опрени на научните достижения, а преди всичко да бъдат място за възпитание в дух на „родолюбие, набожност, характерност, трудолюбие и хигиена“. От тях младите българи ще излизат образовани, набожни, трудолюбиви, дисциплинирани, здрави духовно и физически, проникнати от „любов и дълг“ към нацията. Българското училище е призвано да подготви градската и селската интелигенция на страната, способна за националното духовно и материално усъвършенстване“²¹. За постигането на посочените цели се препоръчват редица мерки: задължително и безплатно седемгодишно образование; намаляване на училищните такси и идея за скорошното им премахване; създаване на специален фонд за издръжка на способните бедни ученици, докато завършат висше образование; промени в учебните програми в посока на намаляване на общообразователната подготовка и въвеждането на предмети, допринасящи за духовното и физическо възпитание на младежта в граждански добродетели и участието им в гражданския и стопански живот; пълно прилагане на трудовия принцип в основните училища, като в селските се застъпят селскостопански дейности, а в градските – образцови работилници; допълнителни обучителни курсове в летните месеци за модерно земеделие, а през зимата усвояване на занаяти в съчетание с обучение по родна история, география, гражданско учение, кооперативно и застрахователно дело; държавна намеса в подкрепа на откриването на повече професионални, индустриални, аграрни и други специализирани училища; допълнителни обучения за учителите в духа на новите задачи пред училищното образование; създаване на трудово-педагогически и други специални училища за подготовка на чиновници за обществените служби съобразно нуждата от специалисти; грижи за съществуващите висши училища и откриване на нови учебни заведения,

²⁰ Пак там, с. 157 и сл. Дейността на съюза замира в началото на 1924 г. и чак в края на 1926 г. по инициатива на Крум Митаков възобновява дейността под ново име – „Съюз на българите“. Програмните документи на съюза са оформени в периода 1923 – 1928 г. и публикувани под наименованието „Верую, уредба и основни начала на Съюза на българите“. Документът представлява най-разгърнатата и детайлна програма за промяна на държавата и обществото в съзвучие с фашистките идеи – корпоративно устройство, социална политика в полза на трудещите се прослойки, отхвърляне на капитализма, либерализма и парламентаризма. В края на 1928 г. съюзът за пореден път променя своето наименование – „Съюз на българските фашисти“.

²¹ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 162. **Величкова, Г.** Пропаганда на фашизма в България 1922 – 1934 г. София, 2002, с. 104 – 105.

институти, лаборатории, музеи, читалища и библиотеки; подкрепа за родолюбивите, научни и спортни организации, както и за творците в областта на литературата, изкуствата и науката; подобряване на материалното състояние на преподавателите във висшето и училищно образование и утвърждаване в обществото за съзнание за тяхната важна мисия за националната просвета; насочване на книжнината, театъра и изкуствата съобразно върховния народностен интерес²².

В условията на ожесточаване на политическите борби през октомври 1922 г. група висши офицери създават Българския народен съюз „Кубрат“ (БНСК). Водеща роля имат генералите Б. Сирманов, Г. Тодоров, Г. Ценов и Вл. Вазов. Те се обявяват за национално единство, край на съсловните и класови борби, справедливо разпределение на богатата, самопожертване за отечеството, грижи за участвалите във войните и техните близки, рационално използване на труда и капиталите на страна и справедливо разпределение на земята между земеделците²³. Главната цел на съюз „Кубрат“ е противопоставяне на земеделския режим и комунистическото движение.

В програмните си документи БНСК не издига конкретна програма за образователната област, както е при някои от другите нови политически сили. Организацията ратува за създаване на дисциплинирано гражданство, трудово възпитание и добра просветна политика. Тя създава култ към най-ранната българска история, проповядва антикомунизъм и национализъм, популяризира практиките на италианския фашизъм, без да се превръща във фашистка формация²⁴. Особен интерес БНСК проявява към националистическото възпитание на младите хора в училищата на фашистка Италия и популяризира вижданията те да се възпитават в патриотизъм, труд, жертвоготовност, дисциплина, както и да се държат далеч от политиката и партиите²⁵.

Редица от възгледите на организацията „Народен сговор“ за развитие на българското образование намират място програмата и действията на създадената след преврата на 9 юни нова политическа формация наречена „Демократически сговор“²⁶. В предизборната си кампания през есента на 1923 г. Демократическият сговор очертава

²² Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи ..., с. 162 – 164.

²³ Пак там.

²⁴ **Поппетров, Н.** Фашизмът в България. София, 2008, с. 23 – 24. Вж. **Величкова, Г.** Пропаганда на фашизма..., с. 187 – 188. Авторката смята БНСК за крайнодясна, националистическа и протофашистка формация, която проявява колебания по отношение на прилагане на фашистката доктрина в България.

²⁵ **Величкова, Г.** Пропаганда на фашизма..., с. 185.

²⁶ В учредяването на Демократическия сговор участват представители на Народния сговор, Демократическата партия (групата около Андрей Ляпчев), Радикал-демократическата партия и Обединената народно-прогресивна партия. Към него гравитират и политически фигури, които се отцепват от социалдемократите и национал-либералите. Още в ранното му развитие в Сговора се очертават противоречия между привържениците на надпартийните и авторитарни възгледи и политиците от традиционните партии.

нов път за развитие на просветното дело в страната. На първо място сговористите виждат в образованието „средство за морално заздравяване и култивиране на по-висши добродетели у младото поколение.“ В училището учениците трябва да получат не само знания, но висока култура и морално възпитание. Това може да се постигне чрез младежката самодейност и изграждане на чувство за дълг към родители, общество, отечество и държава. Сговорът обещава на българското учителство подкрепа при изпълнение на неговите тежки образователни и възпитателни задачи, както и защита от произволите на „партизанските страсти“. Те заявяват намерение за засилване по-системно организиране на професионалното образование, съобразно новата стопанска политика в страната. В просветната си политика новата формация смята да се опре на Православната църква, да подкрепи създаването на кадри със специално образование за училищната мрежа, както и добре подготвени свещеници. Те трябва да работят за духовно издигане и възпитание на учениците. Специални грижи се предвиждат за децата сираци на загиналите във войните, както и за тези деца, чийто бащи са военноинвалиди. Сговорът защитава идеята за „здрава нация и жизнеспособно подрастващо поколение“ чрез грижи за ученическото здраве и физическо възпитание²⁷. През 1924 г. Демократическият сговор доразвива своята програма за управление и в частта за „Общокултурната политика“. Внесени са някои добавки, които засягат здравните грижи за децата и юношите, здравната просвета на населението и поощряване на младежките спортни организации. Предвижда се общините и държавата да си поделят отговорността за развитието на образованието и възпитанието на учениците²⁸.

В началото на 1924 г. правителството на Демократическия сговор подготвя отмяна на по-голяма част от просветните реформи на земеделския режим. Преди това МНП дава ясен знак на учителите, симпатизиращи на БЗНС и БКП, че не могат да използват училищата за политическа пропаганда. С окръжна заповед училищните инспектори са задължени да следят строго за политическата неутралност на преподавателите²⁹. При представянето на новия законопроект в Народното събрание на 4 април 1924 г. проф. Ал. Цанков заявява: „Време да престанем с експериментите и да тръгнем по здравия и начертан път. Той е пътят на прогреса на нашето училище, на нашата училищна

²⁷ Платформа на Демократическия сговор. Плевен 1923. **Спасов, Ем.** Образователната политика на правителствата на Демократическия сговор (1923 – 1931 г.). Велико Търново, 2014, с.31 – 32.

²⁸ Програма на партията „Демократически сговор“. София, 1924, с. 7 – 8.

²⁹ **Колев, В. Димитров, Д. Коспартова, Л.** Легопис на просветното министерство 1879 – 2001. София, 2001, с. 47.

политика. Чрез него ние ще създадем и учени люде, и морални обществени водители, и добри български граждани“³⁰.

На 23 юни 1924 г. правителството на Демократическия сговор прокарва през Народното събрание законодателните промени в Закона за народното просвещение³¹. Отменени са много от измененията и допълненията в образователния закон, прокарани от земеделското мнозинство през 1921 г. Върнати са множество законоположения приети през 1909 г. Други са допълнени, а само малка част от земеделското просветно законодателство се запазва. Общият брой на промените нахвърля сто. Отхвърлено е определението, че образованието готви подрастващите за „трудовото общество“³². Сред най-съществените промени са премахването на унификацията и децентрализацията на управлението на професионалните и специални училища, които са върнати под контрола на стопанските министерствата с аргумента, че те могат да разберат най-добре нуждите по тяхното откриване и промени в програми и правилници. Затова е премахнато и открито през 1921 г. отделение за специални училища в централното управление на министерството. Намален е броя на прогимназиите, съкратени са и голяма част от реалните гимназии, тъй като се приема, че те произвеждат „полуинтелигенти“³³. Сред другите по-важни промени са: извеждането на приоритетите на общообразователните училища; утвърждаване на безплатното и задължително обучение в първоначалните училища и прогимназии; увеличаване на правата на директорите за сметка на учителските съвети; училищните настоятелства не се избират пряко, а се назначават; за прием в средните училища се изисква висок успех и по-строг приеман изпит; разширяване на предучилищното образование; завишаване на хигиенните изисквания в училищата и медицинско наблюдение върху учениците; грижи за материалното състояние на учителите и университетските преподаватели; осигуряване на служебния стабилитет на учителството; разглеждане жалбите за неправилни уволнения; допълнителни плащания, придобивки и облекчения за учителите (за извънреден труд; 75% намаление на пътувания по БДЖ; платен едногодишен отпуск за учителите болни от туберкулоза; 12 месечни заплати с надбавките при пенсиониране; бюджетно осигуряване на допълнителното

³⁰ Реч на г-на Министъра на народното просвещение професор А. Ц. Цанков, произнесена по законопроекта на народното просвещение в XXI ОНС, събрано на I РС, 59 заседание, на 4. IV. 1924 год. – *Училищен преглед*, г. XXIII, 1924 дек. кн. 10, с. 431.

³¹ *Държавен вестник*, бр. 79, 10 юли 1924.

³² **Попов, Н. Пиронкова, М.** Образователната система в България. История. Съвременен състояние. Сравнение с други страни. София, 2007, с.56.

³³ **Муравиев, К.** Събития и хора. Спомени. София, 1992, с.131 – 132.

възнаграждение на учителите от средните училища, подобно на учителите от общинските основни училища (от 150 до 600 лева) и др.³⁴

Предприетите от сговористите промени в просветното законодателство премахват някои от недобре обмислените, спорни и с негативните последици образователни реформи на земеделския режим.³⁵ Продължава тенденцията за засилване на държавната намеса в образованието, но водещите политически формации зачитат в една или друга степен общественото начало в българската просвета, наследство от възрожденската епоха. Единствено БКП застъпва крайни и радикални позиции за просветното дело, следвайки безусловно програмата на болшевиките за развитие на образованието в Съветска Русия.

След утвърждаването на властта на Демократическия сговор процесът на създаване на нови националистически организации продължава. В началото на 1924 г. се появява Съюз „Българска родна защита“ (СБРЗ)³⁶. Начело на новата организация застава ген. Иван Шкойнов. Съюзът преминава през три периода на развитие до 1934 г. Първоначално основната му риторика е срещу интернационализма, чужденците, известен антисемитизъм и непоклатима подкрепа за цар Борис III. От 1928 – до 1931 г. СБРЗ се бори за „фашизъм на българска почва“, популяризира фашистката идеология, установява контакти с италианските и австрийски фашисти и получава тяхната подкрепа. В последния си период съюзът се родее с германския национал-социализъм³⁷.

В многобройните си програмни документи след 1925 г. СБРЗ взема отношение за състоянието и просветното дело и посочва своите виждания за нужните промени. Съюзът издига искане за коренни реформи в училищната система³⁸. В българските училища, невръстните българчета трябва да се подготвят за бъдещия граждански живот. За да се обучават и възпитават правилно е необходимо да бъдат изгонени всички учители симпатизиращи на „всевъзможни интернационали“. Всички училища,

³⁴ Пълен указател на законите в България от Освобождението ѝ до 30 юний 1939 г. (законали, наредби-законали, решения, договори, конвенции спогодби, съглашения и др., издадените правилници, наредби, окръжни и др. по прилагането на законите и др.). С., 1939, с. 674. Вж. **Колев, Й. Атанасова, В. Витанова, Н.** История на педагогиката и българското образование. Шумен, 2005, с.313. **Спасов, Ем.** Образователната политика на правителствата на Демократическия сговор ..., с. 124 – 126.

³⁵ **Попов, Н. Пиронкова, М.** Образователната система в България ..., с.56 – 57.

³⁶ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи ..., с. 24 – 27. СБРЗ е поредната формация агитираща за силна власт, ограничаване на демократизма чрез снижаване на ролята на Народното събрание и местното самоуправление, постепенно премахване на партиите. СБРЗ набляга на антикомунистическата и антисоциалистическа риторика, ксенофобията, антисемитизма и провежда много шумни публични прояви.

³⁷ **Величкова, Г.** Пропаганда на фашизма ..., с. 242 – 244.

³⁸ **Алтънков, Н.** Наречекоха ги фашисти. Легионери, отецпаисиевци, ратници, бранници, родозащитници, кубратисти. София, 2004, с. 114.

институти и спортни организации е необходимо да възпитават младежите в любов към родината. Затова е нужно пълно пречистване на учебните заведения от „рушителното влияние на социализма“ чрез уволнения на всички учители, в които има и най-малко съмнение за липса на родолюбиво съзнание, симпатии към интернационализма и „класовото съзнание“³⁹. Съюзът се стреми към отстраняване на учителите с леви убеждения от образователната система, на лявата печатна пропаганда и на левите партии от политическия живот, за да се премахне влиянието на марксизма и материализма върху младежите и изобщо върху българското общество⁴⁰. СБРЗ е готов да подпомага всички начинания, които са насочени към патриотичното възпитание на младежта и създаването на „добри и достойни за България граждани“, да работи за насаждането на граждански добродетели и премахването на пороците от обществения живот⁴¹. През 1928 г. организацията се обявява за коренни реформи в образователното дело, които да изведат на предна линия и в „по-широк мащаб“ патриотичното, гражданското, религиозното и физическото възпитание. Изказана е и подкрепа за разширяване на професионалното образование⁴². В същата година активистите на съюза получават инструкции за работата си в училищата и университета. Предвижда се изграждане на групи, които да агитират за целите и задачите на съюза, като особено внимание се обърне на гимназиите. Според местните условия дейците на СБРЗ трябва да проявят изобретателност, да намерят начин да говорят против социализма, комунизма, да следят и да докладват на властите ако учителите се изказват срещу „отечеството, държавата, армията и религията“. Структурите на съюза трябва да снабдяват учениците с в. „Родна защита“, патриотична литература и особено такава „против социализма и комунизма“. Учениците трябва да се настроят против всички стачки в училищата, подготвяни, насърчавани и поддържани от „безотечествениците“⁴³. През 1929 г. СБРЗ застава на позицията за премахване на училищните настоятелства, като обявява, че в „днешния си вид и състав са без никакво значение“, а са една институция за „унижение на учителството“⁴⁴.

В началото на 1926 г., след близо две и половина години на ожесточени и кървави политически сблъсъци настъпва известно умиротворяване в България след идването на власт на второто сговористко правителство. Стабилизацията в стопанския и

³⁹ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с.223; 225; 233. Програмен текст „Какво искаме“ и решения на учредителния и първи редовен конгрес на СБРЗ.

⁴⁰ **Величкова, Г.** Пропаганда на фашизма ..., с. 205.

⁴¹ Пак там, с. 242.

⁴² Пак там, с. 247.

⁴³ Пак там, с. 256 – 257.

⁴⁴ Пак там, с. 263.

политически живот е съпроводена с появата на нови общественно-политически и културни организации. Изявяват се нови политически лидери, а някои от старите преосмислят своите идеи. Могъщо въздействие продължават да оказват външните фактори и продължаващото настъпление на авторитарните и тоталитарни идеи и практики в Европа.

В края на 1927 г. популярни общественици и учени учредяват Всебългарският съюз „Отец Паисий“ (ВСОП). Сред създателите на съюза са известните учени проф. П. Мутафчиев, проф. Ст. Баламезов, проф. Ал. Теодоров-Балан, проф. Ан. Иширков, проф. Б. Филов, а сред обществениците са д-р Н. П. Николаев, В. Велчев, Д. Мишев и др. Известният историк Н. Станев дава името на съюза⁴⁵. Дългогодишен председател на организацията е митрополит Стефан. ВСОП има повече характера на културно-просветна организация, която заявява своята надпартийност и готовност да действа върху разбиранията за свобода, правда, равенство и солидарност. Съюзът си поставя за цел да работи за „съвършенството на народното самосъзнание“. Той смята да съдейства за единство и единомислие на българите по основните проблеми, които са свързани с развитието и напредъка на държавата и обществото, да се грижи за поддържането на равновесие в обществените среди и да противодейства на онези сили, които застрашават народното единство. ВСОП заявява, че ще работи за „общокултурното преуспяване“ на българите съобразно вярата, езика, обичаите и народните предания. Специални грижи се предвиждат за чистота на езика, речта и вярата. Културно-просветната си дейност организацията развива с публични събрания, сказки, както и с разпространението на печатни произведения, грижи за националните паметници, подкрепя за народното изкуство⁴⁶. Съюзът се обявява за „енергична мирна културна дейност в рамките на международните договори и новите принципи на международното право“, за тяхното изпълнение в името на общия мир⁴⁷.

Всебългарският съюз „Отец Паисий“ е по-силно ангажиран с българската просвета и култура и по-малко с политическото злободневие. Това го отличава от другите формации възникнали през 20-те год. на XX в. Организацията вижда като една от най-важните си задачи борбата с моралната криза в обществото, която особено силно засяга българските училища. В повече от тях обучението не се води по правилен път и това се отразява негативно върху образованието и възпитанието на подрастващите. Сред

⁴⁵ **Илчев, Ив.** Розата на Балканите. Кратка българска история за любопитни читатели. България през XX в. т. 2, София, 2019, с. 436 – 437.

⁴⁶ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с.284 – 285.

⁴⁷ *Отец Паисий*, г. I, кн. 2, 25 май 1928.

българските учители има такива, които отричат държавния ред, религията и националния дух. Често училищните ръководства и настоятелства са „гнезда на долна партизанщина“, която води до нисък авторитет на ръководствата и учителите, отслабване на дисциплината и разпространението на асоциални възгледи и настроения. Съюзът критикува остро проявите на комунистическа агитация сред учениците, честите стачки и препирни между учители и ученици⁴⁸. Друг проблем, обсъждан в средите на отецпаисиевците, е снижаването на качеството на просветата, в резултата на повторното разширяване на прогимназиалното и гимназиално образование при управлението на Народния блок, когато земеделците отново поемат управлението на просветата в свои ръце. Съюзът твърди, че колкото повече прогимназиални и гимназиални дипломи се издават толкова повече расте броят на „неграмотните и полуобразовани младежи“⁴⁹. Повечето от тях не знаят за основните събития в родната история и нямат дори повърхностните познания в областта на математиката и естествените науки.

През 1932 г. освен тъжните констатации за състоянието на българската просвета ВСОП пропагандира своите възгледи за излизане на образованието от кризата, за да се развие според нуждите на съвременната епоха. Първото условие е изчистването от просветната система на всички учители с нисък морал, противодържавни и антинационални идеи. На второ място е наложително да се повишат изискванията към ученическите познания. На трето място образованието трябва да се обърне към практическите нужди на живота. Голямо внимание е необходимо да се обърне на подбора на учителските кадри, особено в пограничните райони, където населението среща ежедневни трудности. Точно в тези райони трябва да се изпратят най-добрите специалисти и доказани родолюбци. В училищните кинозалони и театри доминиращо място да имат филми и пиеси със сюжети от родната история, които да закрепват националния дух сред младежта. Необходимо е да се отделят средства и грижи за разпространение на родолюбива литература сред учениците⁵⁰.

Една от по-радикалните идеи, която издига ВСОП в началото на 1934 г. е за предвоенно обучение на българската младеж. Тя се защитава от о.з. полковник Д. Николов⁵¹. Военното обучение трябва да обхване и двата пола от 6 до 16 г. възраст и да протича в три фази: телесно-физическо обучение; теория на военното обучение-

⁴⁸ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 290.

⁴⁹ Пак там.

⁵⁰ Пак там, с. 292.

⁵¹ Подобна идея е издигната още през 1920 г. с цел зад школа за физическо развитие да се провежда и скрита военна подготовка на младежите, заради ограничителните военни клаузи на Ньойския договор. Инициатори са генералите К. Бояджиев, А. Танев и Ив. Табаков.

възпитание; бойна подготовка на бъдещия военен. Първата фаза е свързана с необходимостта от добро здравословно състояние на всеки млад гражданин и гражданка. Втората фаза ще дава представа за съвременните оръжия и особено за бойните отровни газове, така че всеки да знае как може да се предпази. Третата фаза ще е свързана с участие в редовете на войската, за отбиване на военната повинност. Момичетата ще участват само в двете фази на предвоенната подготовка.

Предвоенното обучение трябва да обхване и всички участници в младежките патриотични организации, както и младежките структури на партиите, скаутските, спортните, туристически и други организации. Препоръчва се на държавните органи преминалите през предвоенната подготовка да имат предимство при постъпване на държавна работа, ще имат по-добри възможности за повишение в службата, да влизат с предимство във Военното училище, а постъпилите във войската ще носят военната повинност в по-кратък срок. Във висшите училища военната подготовка трябва да стане задължителна и да се ръководи от Военното министерство.

В началото на 1931 г. на политическата сцена в България се появява и „Националната задруга за политическо възраждане“ (НЗПВ). Инициативата за тази нова организация идва от Съюза Българска родна защита. Задругата трябва да послужи на СБРЗ като носител на мандата за участие на редовните парламентарни избори и да бъде обединителен център на профашистките сили. Водеща фигура в новото формиране е един от познатите на обществото пропагандатори на италианския фашизъм д-р Александър Сталийски. Той е известен юрист, бивш депутат и автор на книгата „Фашисткото учение за държавата“ (1929 г.).

Неуспехът на изборите през юни 1931 г. води до разрыв между СБРЗ и НЗПВ. Задругата прави самостоятелен опит да се утвърди на политическата сцена с пропаганда в духа на италианския фашизъм и германския националсоциализъм. През 1932 г. тя променя името си на „Национална задруга – фашисти“⁵². Организацията издига искания за радикални реформи⁵³. Идеологията ѝ е силно повлияна от теорията на италианския фашизъм, както и от политическата практика на Мусолини. Задругата се

⁵² Величкова, Г. Пропаганда на фашизма ..., с. 253 – 298.

⁵³ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с.359 – 351. Реформите според задругата трябва да започнат от парламента и намаляването му до 100 представители, отговарящи на ценз за компетентност. Следват искания за нова избирателна система, създаване на горна камара (Национален съвет), промени в конституцията, които да засегнат стопанските отношения, броя на министерствата, възможност на изпълнителната власт да издава правни актове, административни реформи, премахване на общинското самоуправление и окръжните съвети, уреждане на отношенията между труда и капитала, уреждане на статута на чиновниците, реорганизиране на правораздаването, закрила на родната индустрия, търговия и занаяти и др.

нарежда сред открито фашистките структури в страната, но не успява да ги обедини и остава с ограничено влияние⁵⁴. През 1933 г. тя търси сближение със „Звено“ и само различieto по отношението към Югославия спира обединението им. В началото на 1934 г. Народното социално движение привлича водещи фигури от задругата и след няколко месеца, в навечерието на преврата на 19 май 1934 г. тя се разпада⁵⁵.

Водачът на „Националната задруга – фашисти“ Ал. Сталийски е един от най-добре запознатите с промените в просветната система и състоянието на училището във фашистка Италия⁵⁶. Той посочва, че образованието е онази сфера, която може да промени духа и съзнанието на даден народ. Затова Мусолини се насочва към бърза и радикална реформа на италианското образование. Фашизмът отхвърля съществуващата училищна система в страната и я обвинява, че си служи с неподходящи методи и отдалечава младежта от живота със своята отвлеченост. Училищните програми налагат огромен баласт от излишни знания, особено в средните училища. Преобладават остарели дидактически методи в преподаването. Сталийски пише с респект за училищните реформи на просветния министър проф. Джовани Джентиле⁵⁷ и подчертава, че те са очертани от него преди да прегърне идеите на фашизма. Най-важният акцент в промяната на образованието е налагането от държавата на правилна насока във възпитанието и образованието на младежта, да изгради всеки един подрастващ като добър гражданин. Просветната реформа налага нови училищни програми, в които отпада всяка отвлеченост и претовареност. Акцент се поставя върху религиозното възпитание и укрепване на вярата, върху формирането на добродетели. Средните училища получават задача да дадат първоначална ориентация за живота и професионалната ориентация на младите хора. Реформата на Дж. Джентиле се изгражда на строга изпитна система (изпитите се провеждат от държавни комисари, а не от учители), която да насочи към висшето образование малък и добре подготвен елит, който да ръководи в бъдеще държавата. Джентиле иска закриване на малките университети и превръщането на големите в „огнища на науката“⁵⁸.

⁵⁴ Величкова, Г. Пропаганда на фашизма ..., с. 298.

⁵⁵ Поппетров, Н. Фашизмът в България. София, 2008, с.50 – 51.

⁵⁶ Сталийски, Ал. Фашисткото учение за държавата. Държавноправни изследвания. София, 1929, с. 100 – 104.

⁵⁷ Gregor, J. D. Giovanni Gentile: Philosopher or Facism. New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.). 2001, p. 95 – 102. Джовани Джентиле (1875 – 1944) е италиански философ, обществен деец и теоретик на фашизма. Като министър на образованието във фашистка Италия (1922 –1924 г.) провежда реформи, които имат трайно въздействие върху италианската просвета, особено в средното училище. Убит през 1944 г. от италиански партизани.

⁵⁸ Пак там.

Ал. Сталийски посочва, че във фашистка Италия се засилва изучаването на националната история и география, обръща се поглед към величието на древен Рим за да се култивира нов национализъм. Особено внимание се обръща на предците и техния героизъм. Те служат за пример на младежта. Организирането на децата в Италия за обучение във фашистки дух се осъществява от структурите „Балила“ (1926 г.) и „Авангард“ (1928 г.), които обхващат все повече ученици в Италия. Възпитанието на подрастващите в тях е насочено към краен патриотизъм, строга дисциплина, вяра в могъществото на държавата, подчинение на личния интерес на обществения⁵⁹. В крайна сметка просветните промени в страната подготвят новите граждани като носители на „фашистката вяра“⁶⁰, която се опира на формулата на Мусолини „Всичко в държавата, нищо извън държавата, нищо против държавата“⁶¹.

Влиянието на фашистките идеи за просветата се забелязват в програмните документи на „Националната задруга за политическо възраждане“. Организацията се обявява за дълбоки реформи в образователната система. На първо място стои искането за изхвърляне от учебните програми на „ненужния баласт“. Следват искания за намаляване на броя на гимназиите, засилване и реорганизация на физическото възпитание, засилване на обучението по родна история и география, култивиране на родолюбие и обич към българската държава, подготовка на учениците за ролята им на добри граждани. Промените трябва да засегнат и начина на преподаване и все повече да се акцентира върху възпитанието. За сферата на висшето образование се препоръчва оптимизиране на разходите и дори закриване на някои факултети. Настоява се за разширяване на професионалното образование и практическо прилагане на наученото. За учителството се предвижда откъсване от партийното влияние и политиката и възвръщане на престижа на професията от епохата на Българското възраждане⁶².

Другата политическа инициатива, която тръгва от средите на СБРЗ е „Съюз на младежките национални легиони“ (СМНЛ), организация съзряла за участие в обществения живот между 1930 – 1932 г. Тя провежда учредителното си събрание на 3 април 1932 г. За ръководители са определени Иван Дочев, Александър Николов и Алекси Ангелов. Съюзът си поставя за цел да „събужда и поддържа“ националното самосъзнание и гордост у българската младеж, да се бори срещу болшеvizма и

⁵⁹ Пак там, с. 88 – 89.

⁶⁰ Пак там, с. 103.

⁶¹ **Лама, Е.** Фашистката корпоративна държава. София, 1933, с. 19.

⁶² Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи ..., с.360 – 361. Платформата е приета на 25 май 1931 г. През септември 1932 г. Вторият национален фашистки съвет преповтаря същите позиции по отношение на образователната област.

рушителните течения, които заплашват нацията и държавата, да поддържа родните традиции, религиозния морал и онези добродетели, които гарантират добър обществен ред, дисциплина, самопожертване, смелост и доблест⁶³.

В програмните документи на СМНЛ през 1933 г. освен богат набор от националистически идеи, силен антикомунизъм, ксенофобия, симпатии към фашизма и националсоциализма се срещат и постановки за премахване на Ньойския диктат, въвеждане на наборна армия, реформа и съкращения на държавната администрация, контрол върху печата, парламентарна реформа, еднопартиен режим, ограничаване на изборните институции, социален мир, забрана на картелите, грижи за земеделските стопани и индустриалните работници и др.⁶⁴.

Подобно на повечето нови политически сили и легионерите накратко изясняват вижданията си за състоянието на образователното дело и своята позиция за необходимите промени. Според тях училищната институция се нуждае от реорганизация, тъй като не отговаря на изискванията на новото време. Първата задача е да се премахне учебния баласт и училищата да се превърнат в разсадник „на здрави и солидни познания, национално възпитание и българска култура“. Държавата е длъжна да осигури материална издръжка и възможности за развитие и усъвършенстване на всички способни и даровити деца, които да се превърнат в гордост на нацията⁶⁵.

В началото на 30-те год. на XX в. в политическият живот на България навлизат млади хора, поколението на родените в годините между 1905 и 1915 г. Те растат във времето на войните за национално обединение и ранните им спомени за свързани с трудностите на военното време и последвалата покруса от националните катастрофи. Те са свидетели на саможертвата на бащите им за отечеството и горчивината от нереализираното национално обединение. Много от тези младежи наскоро са напуснали средните и висши училища в годините на световната финансова, икономическа и социална криза (1929 – 1933 г.). В това време части от българската младеж се радикализират, независимо дали споделят леви или десни политически възгледи. В такава обстановка се появява през 1932 г. идейният кръг „Млада България“⁶⁶, наречен така, тъй като съществува около едноименното списание, редактирано от Стефан Попов (1906 – 1989), юрист и асистент в Юридическия факултет

⁶³ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 384.

⁶⁴ Пак там, с. 387 – 390.

⁶⁵ Пак там, с. 388.

⁶⁶ **Поппетров, Н.** Фашизмът в България. София, 2008, с.58 – 60.

на Софийския университет⁶⁷. Формацията е по-скоро клуб на млади юристи и други висшисти, който се интересува от политическите идеи и практика на авторитаризма и фашизма. За лидер е избран Лазар Попов (1904 – 1945). В разбиранията си „Млада България“ е най-близо до политическите позиции на идейния кръг „Звено“ и успява да привлече в редиците си хора от Националната задруга-фашисти⁶⁸.

През 1933 г. в сп. „Млада България“ е публикувана „Програма на младобългарското движение“, което заявява, че не е опетнено от партизанщината и „се счита в правото си да се намеси в политическия живот на страната“⁶⁹, доминиран от поколения проиграла последните 15 г. от развитието на страната, поколения, окончателно остарели и обезценени. В програмата на идейният младежки кръг е отделено малко място на образователната сфера. Издигнато е искане за промяна в училищното обучение и повече внимание върху националното възпитание на учениците. Затова повече учебно време трябва да се отдели на изучаване на родната история и география, физическото и нравствено възпитание. Образователната система трябва напълно да се подчини на националния идеализъм⁷⁰. Превратът на 19 май 1934 г. води до сътресения в „Млада България“, тъй като Ст. Попов се дистанцира от новия режим⁷¹.

Другата младежка структура в началото на 30-те г. произлиза от Всебългарския съюз „Отец Паисий“. Първоначално тя е младежка секция на съюза и се стреми да привлече към него млади хора с идеите за мирна ревизия на Ньойския договор, младежко национално единство и противопоставяне на комунистическата пропаганда в средните училища. На 17 февруари 1933 г. се обособява самостоятелен „Български младежки съюз „Отец Паисий“ (БМСОП). Съюзът заявява, че ще се бори за нов национализъм, за ново възраждане. В центъра на идеите на младите отецпаисиевци стои националният въпрос, идеята за българщината (Чрез българщината за България) в новите политически условия, свързани със засилващата се мощ на фашистките, националсоциалистически и авторитарни сили в Европа и страната⁷².

По отношение на българското образование БМСОП се застъпва за „всенародна просвета и православна вяра“ и обявява, че те са върховните ценности на нацията, „крепители и сторонници“ на българската самобитност. Българските училища трябва да

⁶⁷ **Попов, Ст.** Безсъници. София, 1992, с. 71 – 79. Идейният кръг е уважаван от средите на „Звено“, запасните офицери и Народното социално движение.

⁶⁸ **Поппетров, Н.** Фашизмът в България ..., с. 496 – 497.

⁶⁹ Пак там, с. 493.

⁷⁰ Пак там, с. 495.

⁷¹ **Попов, Ст.** Безсъници ..., с.83 – 84.

⁷² Български младежки съюз „Отец Паисий“. Спомени, статии, документи. София, 2002, с. 255 и сл.

се изграждат напълно в народен дух и да отговарят на българските нужди. Усилената просвета е гаранция за успешно развитие на българския народ⁷³.

Кратко и не особено забележимо присъствие в политическия живот на България има в началото на 30-те год. и Национал-социалистическата българска работническа партия (НСБРП), български аналог на все по-набиращата мощ германска националсоциалистическа партия на Адолф Хитлер. Тя се появява през 1932 г. и е оглавена от Христо Кунчев. Въпреки незначителната си обществена подкрепа НСБРП успява да се разцепи на две, като опонент на Христо Кунчев става Харалампи Таков⁷⁴. Партията е изградена организационно напълно по германския модел с водачески принцип. В програмата си тя буквално копира текстове, термини и лозунги от Хитлеристката партия с антипартийно, антимакистско, антилиберално, антикапиталистическо, антикомунистическо, антисемитско, ксенофобско съдържание. Подобно на германските нацисти българските им последователи издигат в култ държавата и заявяват, че ще се борят за Велика България и пълна отмяна на Версайската мирна система, част от която е и Ньойския договор⁷⁵.

В документите на НСБРП от 1932 г. се посочва, че всеки способен и прилежен български гражданин трябва да получи образование, което да му открие перспектива дори до най-високите позиции в държавата. Затова се налага „едно основно реорганизиране на народното образование“, като държавата да поеме цялата тежест и отговорност за него. Наложително е учебните програми да се преработят и нагодят „към нуждите и изискванията на практическия живот“. В обучението на учениците от най-ранна възраст трябва да се прокара „идеята за държавата“. Българските почитатели на хитлеризма подобно на другите нови движения застъпват искането за достъп до образование на талантиливите деца от бедни семейства⁷⁶.

Повечето от новите националистически организации не печелят значима обществена подкрепа в годините на управлението на Народния блок. Това не ги обезкуражава и те водят шумни кампании за разпространението на своите идеи и се опитват да отнемат част от обществената подкрепа на излезлия в опозиция на блокарското управление Демократически сговор. През 1931 – 1932 г. противоречията между крилата на Андрей Ляпчев и проф. Ал. Цанков се задълбочават. На конгреса на

⁷³ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 654.

⁷⁴ **Поппетров, Н.** Фашизмът в България. София, 2008, с. 54 – 55.

⁷⁵ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 502 – 505.

⁷⁶ Пак там, с. 503 – 504.

сговористите през май 1932 г. се стига до разцепление⁷⁷ и привържениците на професора се отделят в т.нар. Син сговор, който се заявява като самостоятелен политически фактор на 12 юни 1932 г. с програмната реч „Нашият път“ на Ал. Цанков. След почти две години, през април 1934 г. „Синият сговор“ приема наименованието „Народно социално движение“ (НСД). Върху новата политическа сила силни влияния идват от фашизма и националсоциализма. Към тях симпатии безспорно има и Ал. Цанков, но професорът иска движението му да има български облик и да се изгради като мощна реформаторска сила, която да се превърне във водеща политическа сила, която да отстрани „Народния блок“ от власт⁷⁸. НСД има достатъчно мощ в политическото пространство. С обещанията си за промени движението получава подкрепа от значителни социални слоеве, набира голяма членска маса и привлича редица дейци от сродни политически формации. Но сериозна пречка пред движението е миналото на партийния водач и отхвърлянето му от онази част от деветоюнците, които смятат, че не са осъществени добрите намерения след вземането на властта през 1923 г. Резерви към Ал. Цанков имат могъщи фактори както от средите на Военния съюз, така и цар Борис III.

Проф. Ал. Цанков познава проблемите на българското образование. Той има значителен опит от работата си в МНП през 1923 – 1926 г. и отново през 1930 – 1931 г. Не остават извън погледа му и промените подети във ведомството при управлението на „Народния блок“. В представената от него платформа на конгреса на Демократическия сговор на 16 май 1932 г. е отделено значително място на народното образование. Цанков настоява то „да се пригоди“ към нуждите на народния и държавен живот чрез коренна промяна на учебните програми и методите на обучение. Погледът му отново е насочен към средните училища, в които само най-способните и даровити ученици трябва да се насочват към университетското образование. В училищната и извънучилищна среда упорито трябва да се работи за издигане на всеки млад българин като гражданин с чувство на дълг и високо национално съзнание⁷⁹.

В образователната система акцент трябва да се постави върху физическото развитие на подрастващите поколения, както и на тяхното възпитание, морално и духовно укрепване. Образователната среда е необходимо да се предпази от „безбожническите и кощунствени агитации на комунистите“, като затова трябва да

⁷⁷ **Недев, Н.** Александър Цанков. София, 2015, с. 53 – 56.

⁷⁸ **Георгиев, В.** Буржоазните и дребнобуржоазни партии в България 1934 – 1939. София, 1971, с. 44 – 46. **Петрова, Д.** Александър Цанков и неговата партия (1932 – 1944 г.). София, 2011, с. 78 и сл.

⁷⁹ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи..., с. 527.

съдействия и „здравата религиозна просвета“ от страна на духовенството, на печата и обществените ръководители. Цялата строгост на закона (ЗЗД) трябва да се прилага към „противонародните агитации“ на комунистите⁸⁰.

През 1933 г. при процеса на набиране на поддръжници Синият сговор в София излиза с позив, в който заявява, че ще „преобразува цялата просветна политика“ като реорганизира всички образователни степени в училищата върху основата на „здрава наука ...родолюбиво и човешко възпитание“, което ще даде на младите българи „самостоятелна мисъл, воля и любов към труда“ ще ги приобщи към „всички държавни и народни ценности“. В този документ важен акцент е поставен и върху физическото възпитание на младежта, което трябва да се застъпи както в училищната среда, така и сред младежките организации, защото само „народ здрав физически и духовно“ може да постигне съкровения си национални идеали⁸¹.

През 1934 г. когато НСД успява да привлече в редовете си видни представители на различни политически сили и се подготвя за своя пръв редовен конгрес най-често в партийните документи се среща искането за „преустройство на образователната система по начин, който да създаде общ национален и държавно-граждански мироглед и да съгласува образователното дело с разнообразните и действителни нужди на страната“⁸², както и за „провеждане на една просветна политика, годна да даде граждани, способни за самостоятелен труд и любещи България“⁸³.

Във възгледите на партиите и организациите стоящи в десния, авторитарен и националистически спектър на българската политика през 20-те – 30 -те г. се наблюдават редица сходства по отношение на бъдещето на българското образование. Те се обявяват за коренни реформи, които да реорганизират просветната система. Освен за засилване на централизма в управлението ѝ десните формации настояват за разширяване на възпитателната работа в училищата в по-краен национален дух, за развитие на професионалното образование, за намаляване на броя на гимназиите, за по-високо качество на преподаване и изисквания към учениците, за изгонване на учителите с болшевишки, леви и интернационалистически убеждения, за прочистване на т.нар. „асоциални“ и „антидържавни“ идеи в образованието и др. Някои от организациите открито одобряват просветни реформи в фашистка Италия, нацистка

⁸⁰ Пак там.

⁸¹ Пак там, с.553 – 554.

⁸² *Демократически сговор*, г. X., 31 януари 1934.

⁸³ Пак там , г. XI, 21 май 1934.

Германия, както и възпитанието в националистически дух в някои от авторитарните държави в Европа и на Балканите. Въпреки критиките към състоянието на образователната система десните авторитарни и националистически организации смятат, че основите на съществуващото просветно законодателство трябва да се запазят, а либералната просветната традиция да отстъпи назад, да се съвмести с новите обществени реалности, в които преобладават виждания за „новата държава“, силна, авторитарна, етатистка, антилиберална, безпартийна и непарламентарна. Много от вижданията на тези организации са осъществени след преврата на 19 май 1934 г. от „Звено“, под надзора на Военния съюз.

THE VIEWS OF THE RIGHT-WING AUTHORITARIAN ORGANIZATION ON THE DEVELOPMENT OF BULGARIAN EDUCATION IN THE 1920s– 1930s.

Georgi Yakimov

Abstract: In the 20s and 30s of the 20th century the political life of Bulgaria witnessed an upheaval which was connected with the emergence of numerous political formations that belonged to the right-wing political spectrum. Their views are influenced by authoritarianism and fascism. The new organizations also have radical ideas for changing Bulgarian education. This article presents the views right-wing and nationalist formations on reforms in education aimed at centralization of management, expansion of education work in schools in a nationalistic, development of professional education reduction of the number of high schools, increase of requirements for teachers and students, an uncompromising struggle against Bolshevism and internationalism. The impact of the fascist educational reforms in Italy on the understanding of these organizations about the development of the Bulgarian education system I also traced.

Keywords: political life in Bulgaria in the 20s – 30s of the century, education, reforms, authoritarianism fascism.